

חוקי המגן

רקע: דינא דמלכותא

רמ"א חושן משפט סימן שסט, סעיף יא

דלא אמרינן דינא דמלכותא אלא בדבר שיש בו הנאה למלך או שהוא לתקנת בני המדינה, אבל לא שידונו בדיני עובדי כוכבים, דאם כן בטלו כל דיני ישראל.

1. ש"ך חושן משפט סימן עג ס"ק לט

וכל זה כתבתי לדעת הר"ב, אך לפי ע"ד דברי הר"ב צ"ע בעיקר הדין שכתב הר"ב שלא יוכל למכרו בפחות משנה, שהוא דבר תמוה מאד לפי עניות דעתי, דכיון דעל פי דין תורה יכול למכרו לאחר ל' יום, היאך נלמוד מדיני גוים לבטל דין תורה, ח"ו לא תהא כזאת בישראל. ולא מיבעיא לאותן הפוסקים שסוברים דלא אמרינן דינא דמלכותא רק בדברים שהם להנאת המלך, ולא בין איש לחבירו... אלא אפילו לשאר פוסקים דסוברים דאמרינן דינא דמלכותא בכל דבר, היינו דוקא מה שאינו נגד דין תורתנו אלא שאינו מפורש אצלנו, אבל לדון בדיני הגוים בכל דבר נגד תורתנו, חלילה, ודאי לא יעשה כן בישראל.

2. הרב הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה, כרך ב, עמ' 72

עולה בדעתי בנוגע למציאות שנתחדשה בעולם המסחר והתעשייה, דבר כללי, שמציאות כזאת ומצב כזה לא היה קיים בימי חז"ל, אף שאפשר לנו לקבוע הדין בזה על פי הכללים שאינם תקנות אלא משפטים ממש, מכל מקום מכיון שמציאות כזאת ומצב כזה לא היו קיימים בימיהם, ויש לנו יסוד לשער שאילו היה מתחדש בימיהם היו מתחשבים עם המציאות וקובעים תקנה משום תיקון העולם... יש לקבל דין המלכות בזה הממלא אותו הצורך שהיתה תקנה כזו ממלאה.

3. שו"ת מהריא"ז ענדיל, סימן ד

כל מי שיש לו עינים לראות ולב להבין בדברי הפוסקים ראשוניים ואחרונים יראה ויבין שדעת כולם שוה דלא שייך דדמ"ד אלא בדברי חק ומשפט חקוק מאת המלך מפורש וברור בלי שום ספק ושקול הדעת... אבל בדברים התלויים בשקול הדעת מהשופטים הממונים בערכאות, שמחזיקים בדינים שסדרו להם חכמיהם הקודמים בספריהם כמו שיש להם קצתם מהיונים וקצתם מהרומיים וקצתם שחדשו להם לפי מצב המדינות ודנים על פיהם בשקול דעתם, מעולם לא עלה על דעת איש ישראל שיש לו קצת מוח בקדקדו לומר עליהם דדמ"ד, אבל הם הם ערכאות של נכרים שהזהירה אותן התורה הקדושה שלא לדון בפניהם אפילו בדברים שדיניהם שוה לדיני ישראל ואמרו חז"ל כל ההולך לפניהם כאילו הרים יד בתורת משה רבנו ע"ה...

4. שו"ת חתם סופר חלק ה (חושן משפט) סימן מד

אך הר"ן בנדריים כ"ח ע"א כ' וז"ל וכו' תוס' דוקא במלך או"ה אומר דדינא דמלכותא דינא מפני שהארץ שלו ויכול לומר להם אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ אבל במלכי ישראל לא לפי שא"י כל ישראל שותפים בה וכו' עכ"ל ע"ש. ומ"מ נ"ל דלא פליג אלא במסים ומכס שמטיל על כרחם ס"ל לא שייך לומר בני מדינה ניחא להו אלא משום שהוא אדון הארץ וא"כ יש לחלק בין מלכי ישראל למלכי או"ה אבל במנהגי ונימוסי' כמו ב"ב נ"ד ע"ב מודה ר"ן דהטעם משום דניחא להו ואין לחלק בין מלכי ישראל לאו"ה ויבואר לקמן א"ה...

נעייל להא דידן דלא מיבעי' דהתיקון שתיקנו שרי הקומידאט שאינינו נגד דין תורה אלא כתורה עשו ואלו באו לפנינו היינו גם כן מתקנים כן...

5. שו"ת מנחת יצחק חלק ב סימן פו

גם מה שהביא מהפוסקים שמחלקים בין חק מלכות הקבוע ובין גזרת הגמון לפי שעה, או בין דינא דמלכותא ובין דינא דערכאות, נראה בזה דלפי דברי החת"ס בת' שם והובא בדברי כת"ה, דכתב על דברי הר"ן (בנדריים כ"ח) דד"מ דינא רק במלך או"ה דיכול לגרש מן הארץ אם לא יעשו מצותיו, דכ"ז רק במסים וארנונית שמטיל על כרחם, אבל המנהגים ונמוסים מודה הר"ן דהטעם משום ניחא להו, לא שייך לחלק בין מלכי ישראל לאו"ה עיי"ש, א"כ כמו כן ל"ש לחלק כל החילוקים הנ"ל, כיון דניחא להו הרי המה מקבלים עליהם יהי' ממי שיהי' כנלענ"ד.

המחלוקת לגבי חוקי המגן

6. פד"ר, תיק מספר: 1/1108-35 / 774452/1, בפני הדיינים: הרב עזרא בר שלום, הרב זלמן נחמיה גולדברג, הרב ח. ג. צימבליסט

אשר לטענה שיש כאן משום דינא דמלכותא, לדעתי אין לראות בחוק הפיצויים משום "תקנת הציבור" (וכפי שהעיר העורך של "תחומין" למאמרו של הרב שרמן בנדון, עיי"ש), וממילא לא חל ע"ז דינא דמלכותא. וכל שכן שלא שייך דינא דמלכותא על מה שקבע שופט אחד שגם אם ויתר העובד על זכות הפיצויים אין לזה תוקף. וזה בניגוד לדין התורה שכל תנאי שבממון תנאו קיים. וכפי שביאר הגר"י אליעזרוב בדעת המיעוט.

לאור האמור יש להסיק כמסקנת דעת המיעוט שאין לחייב הנתבעת לשלם לתובעת מעבר למה שמקובל לשלם לכל הגננות בעבר ובהווה. אך אם יש לתובעת טענות שקופחה גם לעומת יתר הגננות, עליה להגיש תביעותיה לביה"ד האזורי שדיון בדבר.

7. הרב אוריאל לביא, עטרת דבורה חו"מ ח"ב סי' מח עמ' 945-946

אילו שלילת תוקף ההסכם [לזכות על הזכויות] היתה מעוגנת בחוק, הרי שהסכמת נבחרי הציבור בכנסת דינה כהסכמת טובי העיר... אך לפסיקה מסוג כזה שהיא יצירה של המערכת השיפוטית אין מעמד של הסכמת בני העיר...

8. פס"ד ארץ חמדה גזית, תיק מס' 71070, בפני הדיינים: הרב יעקב אריאל, אב"ד, הרב אהרן כץ, הרב שלמה אישון, סעיף ד'

למרות האמור, יש לראות בהסדרי חוקת העבודה לפחות מנהג המדינה, וכן תקנת הקהל שהרי חוקים אלו הם מנהגות ראויים והגונים...

צריך להוסיף בעניין זה שהציבור המאורגן מוסמך להתקין תקנות המחייבות את סדרי ההתנהלות של היחידים והציבור. וכמו שקבעה הגמרא בני העיר ואפילו מקצתן כגון בעלי אומנות אחת רשאים להתנות ביניהם תנאים ולתקן תקנות.

התייחסות הלכתית לחוקים מסוימים

9. ספר החינוך פרשת ראה מצוה תפב – פיצויי פיטורין

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בזמן הבית, שאין דין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג כמו שכתבתי במה שקדם [מצוה מ"ב], ומכל מקום אף בזמן הזה ישמע חכם ויוסף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השם.

10. פסקי דין רבניים חלק ד, עמ' 129, בפני הדיינים: הרבנים א' י' ולדנברג אב"ד, ע' יוסף, י' קפח, עמ' 129

ועוד זאת, ענין מנהג הענקה של פיצויים לעובד עם פיטוריו מצינו לו סמוכים בתורה ובהלכה. והוא בדברים פ' ראה אצל דין עבד עברי שכתוב: וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם, העניק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך אשר ברכך ד' אלקיך תתן לו. ובספר החינוך מצוה תפ"ב מסביר שורש מצוה זאת שהיא: למען נקנה בנפשינו מדות מעולות יקרות וחסודות... שנרחם על מי שעבד אותנו וניתן לו משלנו בתורת חסד מלבד מה שהתנינו עמו לתת לו בשכרו. ואחרי כתבו והסבירו ענין מצוה זאת האמורה בתורה גבי עבד עברי, מוסיף החינוך בסוף דבריו וכותב דהגם דאין דין עבד עברי נוהג אלא בזמן הבית: מכל מקום אף בזמן הזה ישמע חכם ויוסיף לקח שאם שכר מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפי' מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו הש"י.

הרי שהחינוך משמיענו נימה לישמע ולהוסיף לקח מדין עבד עברי לכל שכיר ועובד להעניק לו בצאתו ממעבדו מאשר ברכו ד', ולא עוד אלא שאין חילוק מזה בין אם עבדו זמן מרובה או אפילו מועט ומינה גם שאין חילוק בין אם עבדו במשרה שלימה יום שלם לבין אם עבדו חלקית חצי יום.

והמנחת חינוך שם רצה מתחילה לומר דדברי החינוך אמורים רק לפי שיטת התוס' שגם במוכר עצמו נוהג דין הענקה, על כן מצד המוסר גם היום נוהג, אבל לשיטת הרמב"ם לא שייך כלל מצד המוסר, דהתורה לא חייבה כלל רק במכרוהו בית דין, אבל אח"כ חוזר בו וכותב: אך לא שכיח שהרב המחבר יהיה נוטה מדעת הרמב"ם אם לא שפירש להדיא, והיינו דר"ל דמדלא פירש החינוך כאן להדיא שזה דלא כשיטת הרמב"ם א"כ מוכח דדבריו אמורים אפילו אליבא דדעת הרמב"ם.

11. פס"ד ארץ חמדה גזית, תיק מס' 72034, בפני הדיינים: הרב בניהו ברונר, הרב אורי סדן, הרב יהודה דהן

(צוטט בפס"ד בראשות הרב יעקב אריאל) – חוק עבודת נשים

החוק הנ"ל מטרתו להגן על זכויות אשה הרה, ולכן הוא נראה לנו תואם לחלוטין את רוח התורה והמסורת היהודית הרואה בלידה ובפריון ערכים נעלים. פגיעה בנשים הרות תמעט הילודה מציאות שאינה יכולה להתקבל על דעת התורה. ולכן נראה שאם היה כח וסמכות לפוסקי ההלכה הם עצמם היו מתקנים חוק ברוח דומה. ודומה שעל חוק זה גם כן היה אומר החתם סופר את דבריו אשר נאמרו במקורם ביחס לחוק מסחרי מסוים (שו"ת חתם סופר חו"מ סי' מד):

"התיקון שתקנו שרי הקומידאט, שאיננו נגד דין תורה אלא כתורה עשו. ואילו באו לפנינו.. היינו גם כן מתקנים כן... דלא יתרבו הסרסורים יותר ממה שהיה ראוי..."

12. תוספתא מסכת בבא מציעא (ליברמן) פרק יא, כג – שכר מינימום

כופין בני העיר זה את זה לבנות להן בית הכנסת ולקנות להן ספר תורה ונביאים ורשאים בני העיר להתנות על השערים ועל המדות ועל שכר פועלין רשאים לעשות קיצתן...

13. רא"ש מסכת קידושין פרק א סימן כז

כל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו יראה דדוקא בעבד עברי האמור בפסוק שיוצא בשש אבל שכיר שנה שכיר חדש שכיר שבת שכיר יום לא אמרינן הכי כדאמרין בפרק השוכר את הפועלים (דף פג א) מקום שנהגו לזון יזון לספק במתיקה יספק הכל כמנהג המדינה ואפילו בעבד עברי אם יתנה הכל לפי תנאו כדאיתא בפ' הפועלים (שם) שאמר רבי מתיא בן חרש לבנו עד שלא יתחילו במלאכה צא ואמור להם על מנת שאין לכם עלי אלא פת וקיטנית:

14. שו"ת משפטי עוזיאל ד, חו"מ, מב – תנאי עבודה

כי טוב לו: עמך במאכל, עמך במשתה (קידושין כ). הא למדת שיחס בעל הבית אל הפועל צריך להיות יחס אחוה כאל אדם שוה ועוזר לו להשלמת עבודתו; ולא יחס של נחות דרגא המביא לידי מעשים שיש בהם משום העלבה

והכלמה כי באותה מדה שנזקק הפועל לבעל הבית, כך זקוק בעל הבית אל הפועל ובהשתתפותו נשלמת פעולתו של הבית.

הלנת שכר

15. שולחן ערוך חושן משפט הלכות שכירות פועלים סימן שלט

סעיף א

מצוה לתת שכר שכיר בזמנו, ואם אחרו עובר בלאו; אחד שכר אדם או בהמה או כלים, אבל על שכר קרקע יש מי שאומר שאינו עובר.

סעיף ב

כל הכובש שכר שכיר כאילו נוטל נשמתו, ועובר בחמשה לאוין ועשה.

סעיף ג

איזהו זמנו, שכיר יום יש לו זמן ליתנו לו כל הלילה; לא נתנו לו, עובר עליו בבקר משום בל תלין (ויקרא יט, יג). שכיר לילה זמנו ליתן לו כל היום; לא נתנו לו, עובר עליו בערב משום ביומו תתן שכרו (דברים כד, טו).

16. שו"ת הרמב"ן סי' מו, רמ"א יו"ד קסה, א

שהתוספת הזו שלא בתנאי ושלא לרצון בעלים הוא נפרע. ואלמלא דינו של מלכות אינו בכלל רבית אלא בכלל גזל. אלא שדינו של מלך דין והפקרו הפקר ואין כאן גזל ואין כאן רבית.